

Առաջինն է Վեմ. Սերգիս Պէյ Տիւզ (ծն. 1851, փետրուար 15) որ 1875ին փողերանոցի գանձապետ անուանեցաւ։ Երբ Միշ-րան Պէյ 1876ին եւրոպական երկիրներն ուղեւորելու ելաւ՝ Բ. Գրան Տրամանու Սերգիս Պէյ փողերանոցի գործակալութեան փոխանորդ կամ աւելի՝ առժամանակեայ վարէր անուանեցաւ, եւ տարի մ'ետքը՝ 1878ին Վեմ. Սուլթան Ապարիւշ Լամիտ Խանէն Ռի-Ռիլի Ռ-Լուի Բ. աստի-ճանն ընկալաւ, որ ջոյց է Օսմանեան զինուածեան առջեւ ունեցած բարձր համարման։ 1880ին Միշրան Պէյ փողերանոցէն ելած ասեն՝ Սերգիս Պէյն ալ հոն ընկերացաւ։

Երկրորդն է Էտիպ Պէյ, (ծն. 1854 Յուն. 21)՝ 1888 Յուլիս 24ին՝ Ալաշվէրսի Յովհաննէս Էփենտիի գտաւոր՝ Նեկտար օրիորդին հետ ամուսնացաւ։ Երրորդն Լէոնու Պէյ (ծն. 1856 փետր. 22) որ 1881 Յունիս 22ին Մարտի-րեան օրոյս Պէյի Մարիամ՝ դստեր հետ ամուս-նացաւ։ Իսկ չորրորդն Հրանտ Պէյ (ծն. 1862 Յունուար 25)։ Երեք եղբայր տարրական ուսումն ի տան ընդունելէն ետեւ, Բարիլի պիւնայլ դպրոցներն աւարտեցան, ուր լաւ դաստիարա-լութիւն առած՝ դարձան ի Կ.Պոլիս։

4. 9. Մ.

ՄԱՅԵՆԱԲՈՍԱԿԱՆ

ԱՊՐԵՄ 4. ՂԵԻՄԻՒ Վ. — Այրաքառ, Ռաշխարհ
Հայաստանայց։ Վննտիկ, 1890, 4⁰ Ը եւ
590 էէ։



Առաջիկայ երկամբութիւն երրորդն է այն ընդարձակ տեղագրութեան հին Հայոց աշ-խարհին, զոր գրեթէ ասու տարի յառաջ հրատարակեց հայտնաւոր աշխարհագրեան հայրե-նեայ՝ Զ. Ղեւոնդ Վ. Աբեշան, որ իւր ստուար հաւ-աքածոյից ճաշկան ընծայեց հրատարակելով Էփ-րովայ համագրութիւնը (1881ին) և, եւ ապա Միւս-անայ ընդարձակ տեղագրութիւնը (1885)։ Ասոնց կը յաջորդէ այժմ Ալբերտայ հրատարակութիւնը մի-եւնոյն ձեւով եւ յօրինուածով։ Մատենայ տպա-գրութիւնն, պատկերներն եւ այլ գունատիպ եւ ճշգրտագրական նկարը (թուով 235) կատարելա-պէս յաջողած են. շատ գեղեցիկ է նշնայեւ Այրաքա-տայ ընդարձակ աշխարհայոց տախտակը 1:500,000 մեծութեամբ. թէ եւ մանրամասն նշանակուած չեն ջրադետին մէջ այն տեղերն ու մեծութիւն վայրերը, ապա թէ ո՞ր 2600էն աւելի անուանց կոյս մը հարկ կ'ըլլար նշանակել, Գունատիպն են թուով 15, այսինքն՝ Բասենոյ ձերմիկ վանաջը մէջ 1570ին գրուած աւետարանէն պատկեր մը (ճշգրտագրա-կեր), Երջմայլը կարուց, Աղբրուր կողոյս, Այ-

րարատեան լեռինք եւ Գաշաւ Երատիայ, Յատակա-նէս Վաղարշապատ եւ Էլմիսնի, Նահատակու-թիւն Ս. Հռիփիմիակ (բաւ Յայսմաւուրաց Վաչի Բ.), Յատակահէւ Երիւսնայ, Ճշգրտագրական Աւետարանի Աջոյց վանաջ (գրուած 1448ին), Ճշգրտագրական Աւետարանի Հայոց Թաթի (1214ին գրուած)։ Զօրաթիւ հայտնաւոր բանտին, Գահնա-մակ (գեղեցիկ լուստաւոյ ճշգրտագրական թուղթ մ'ամբողջ)։ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ (բաւ Յայսմաւ-ուրաց Վաչի Բ.), Աւագ Մատիս եւ Սաւանմանիք եւ Փրթմած Մատեայ։ Բայց համեմատաբար շատ նուազ են այս առգամ հին ձեւագրաց ճշգրտա-պատկերը, վասն զի երբ Սիսուանայ մէջ տասնեկ-ներով էն՝ հոս հազիւ թէ 11 հատ։ Այս պարա-գայն նշան է թէ Վննտիկ հարուստ ձեւագրաց հաւաքածոյին մէջ շատ քիչ են համեմատաբար Այրաքատայ սահմանաց մէջ գրուածները. ասոր պատճառն այն է՝ որ մեր հին ձեւագրաց մեծ մասը կիլիկիա գրուած է, եւ միւս մասն Հայաստանի այլ-եւայլ վանաջ մատենադարանայ մէջ թաղուած՝ անմատչելի է գիտութեան։ Նշնաւոր է ա-սոնց մէջ Կղզայեա գրուած Միշրանի Թղիկոյ Պաղաղ՝ Եւստիւլ յամի 999 (պատկեր 191.), որ ամենահինն է ծանօթ ձեւագրաց մէջ Իւլիի վրայ գրուած և որով գրուածիւնն ու գրեւոր անշուք ձեւը նշանուոր է նկատելով ժամանակը։ Մեծ արժէք ունի նաեւ վերը յիշուած Աւամական Գահնամակը, մագաղաթեայ եւ Թ.Գ. դարէն յառաջ, որ Հայոց նախարարութեանց վրայ տեղիւն տեղեկութիւններ կու տայ։ Այս ձեւագրերն ընծայ է ծանօթ հայ բանասիրին՝ Վեմ. Մ. Լալինի։

Գրոցա ըզմանգրութիւնն ինքնին յայտնի է։ Այրաքատայ աշխարհի իւրաքանչիւր գաւառաց մանր տեղագրութիւն, հանգերն պատմական եւ այլ տեղեկութեամբ իւրաքանչիւր տեղեկաց, յորում կը տեղագրուին այրաքատեան գաւառը այս կար-գաւ։ 1. Բասենաք (Վերին, Մտորին, Հունուսիք, Արեղեանք). 2. Գարեղեանք. 3. Արշարունիք. 4. Աւանդ, (Կարս, Զարիշաւ). 5. Ճակատք. 6. Աջքը. 7. Արագածոտն (Թալին, Արուս, Սար-տարապատ, Արեղ, Կարի, Աղաբաշտաւ). 8. Նիք (Ապարան, Բժնի). 9. Այրաժնուսիք. 10. Կապադ (Երիւսն եւն.). 11. Մաղա (Գաւառի, Ոստան կամ Գուգին). 12. Ուրծ եւ Բաւծ (Վեդի). 13. Եպրան. 14. Մատեայ օտն. 15. Կղզայիկ. 16. Երազլուսն եւ 17. Բազընանք։ Այս ցուցակն ինքնին կը ցուցնէ թէ որչափ ընդարձակուաւ նիւթ կոյ տեղագրելու։ Արեղեանք ալ գրոցա ընդ-հանուր նկարագրիւր աւելի փոխաբան է, մինչ ընդհանրական Սիսուան աւելի կամայրուսիկն մին է, ուր պատմական եւ մատենագրական ձեւիւն աւե-լի ընդարձակ տեղ կը գրուէ, մանաւանդ քաղմա-թիւ գրուագիւրդն ի մանաւորի Լեւոն Միշ-րաթ ընդարձակ յաւելածով։ Այսպէս Այրաքա-տայ Սիսուանի համեմատութեամբ շատ աւելի համե-նաս է, եւ ընդհանրապէս խօսելով՝ Սիսուան շատ ճոխ է մանրամասն տեղեկութեամբք բաւ Այրա-քատ։ Մանրան արդէն հեղինակն գիտումն ալ այս եղան է. եւ զրոյց Յատաւարանին մէջ յայտնաբեր-կ'ընէ՝ «Թեպէտ եւ իցեն ոչ սակաւ յիշատակք եւ

գիտնական Հուտ արժեք ընդհին և վտան զե փորձա-
թղթից ինքը կատարում է այնպիսի ընդգործակալու-
թյանը համեմատ արդեւ ունեցող լինել, եւ մեծաւ
մասամբ լայն տեսանել է Եւրոպայ, Համարաբերել եւ
(հաստ.՝ ալ) Մեղեւ թերթի երան լինել, գոյական եւ ան
արժեքի եւն այս գտնողներն եւ ընդգործակալու-
հանքը, թայց այս Հորթեպոլ գմեզ ըստեղին թէ չես
ներք յնայլ չես եւ անմիջեւ. եւ այս զարմանալի չէ
այնու մասնաւորեալ, որ ընդգործակալուց անհմտ եւ
անտեսանալի եւ ընդհանրապէս որեւէ չէ սեպող
գրութիւնաւ: Թայց այս արձանագրութիւնից ետք զէմ
ունենող ուղղափառ ընթերցողներ Տրտտապան եւ
Երտոլայի ջնիւնը եւ. եւ եթէ հաս մտնող ուղղափառ
ընթերցողները համեմատ գրութիւն այս տախտակ-
ներին: Կ Եւրոպայայ յ զորց ոչ զայն յարգ կու
տային:

Թեբեհն ասոր պատմաբանն այն է որ ըստ գլխին՝ Տամադարձութ ռմիթ՝ որքան կ'երեւայ՝ Տեհնեանի այդ սեպագրութեանը ընթիկ բնական շնորհամանքն էր։ Արգեանից կը գրուի՝ (էջ 126, Ժ. Կ. 1) թէ «գրմանը (ի սեպագրութեանը) ընդ օրինակեալ միմեզ պէ մտաւորին, եւ զայլովք զայն արարեալ, ոչ լիշնիւթի լիշնիւթիքն ինքնուրեքն էր եւ մեկուս թեամբք ունիցին, բայց փարձով թանախարայ անմայցն՝ ձգիլի խօսելով՝ թէ ի նաեւ արգեանից այնպիսի բոլորովին լիշնիւթիքն ըլլաւ Տամադարձութեան երկուցնս, պէտք էկին՝ «Այսպատարայ, անմաս Տամադարձութեան մը մէջ յայնչապատիկ» գտնէ իբրեւ կարեիք բանախարայ անմայց այն ամառ տեղեկութիւնը թէ կը մասնակարարեմ մեզ սայն արհամարարութի իրեր։ Չենք ալ կարծիք որ այդ տեղեկութի իրերն այնչապ խօսելի բլլան որ եւ ոչ Տաւառաւ թիւրեւեռն յոնեանն գրուելու այնքանի որ Տամադարձութեան մը մէջ, որ նաեւ տեսնենք թէ եւ տաւառաւորան առաջուկէք զայն ան լուսն մօրդիւս։

Ինչու. այդպէս Մ. Գրիգորի օրից (էջ 145.) Անշուշտ Եւ. Եւստատիոսը փառալ կ'սկսի ի երկն, (էջ 130.) Շնորհալքի զարարից (էջ 159.) եւ այլ անմանք առաւ. պէկէք։ Բայց աստի՛ այնչափ աստաւաղէմ եղած է այնքմ այնք գրուի թեանը ընդիպեանն (որ ասորեւրեան լեւծն ունկարգիլ բլլալով բնական ծանօթի է) որ կ'ընտանք միմեզն. անշուշտ որքով թէ Վարդեստանի ուսոյն կ'որտաւ բեւեաւարութեանը Տամեմատ եւ՝ յաեւեալ միմեզնիւք նոր զարարակն ունեցաւ։ Նախնայի՛ գիտաւեղ, եւ վերջապէս Անշուշտ ինչպէս լեւծն ինչպէս։ Այս ցրոց Անշուշտի ծնօթի ունկարգիլ այնու աւելի կը մեկնուի՝ որ 1878—1880ին, արգեան գրուած է Տամադարձութեան ընդգրկել։ Ասոր Տեւեալութեանը եւ որ Այսպատարայ մէջ Լուսնիւթիքն մանր ընտր ըսնի թէ երկ կ'ընդգրկ. Վարդեստանի թիւնը ըրցման յառաւաղեցին մէջ լեւծն, Վարդեստանի ուսոյն սեպագրապէ եւ լեւծալք փառսլութեան օգնու թեամբ եւ նաեւ Տէն մասնեւորապց չգրուցին տեղեկութի թեանը մանր ընտրութեանը՝ այսօր չլայտաւորան Տէն պատմ. մեք թիւնն ու Տաւառաւ թիւնն այնչափ կ'երկարաւոր. նախնայն եղած է եւ վրան Տեւադարձարանն ըլլաւ ստաւառաւք որ բաւական որչ, գիտեցի չայդք եւ նա.

[illegible]

Անհամաձայն յարգ. ունին այն երկու մանր յիշատակագրեր յառաջին լեզուում, որ Վազարյան պատուա զախմբողիկին արմից վրայ քանդակաւուն են (ԷԶ 218), արմից Տնուծի խրտի պէտք է մինչեւ իբրցԹ. գար Տանւել զոնեպի կ'երեւոյթ թէ ապահովու զարք նախ յան 406: Այս յիշատակագրեր մեծ յարգ ունի նաեւ այսու, որ կարծես թէ իշանս է որ մեր նախահայր, յայտարարին են յայտարարեն երկուց ուեկն մեա էին քան աստարեանին՝ այնպիսի ժամանակ մ'երբ այս երկու ուղղութի խրտի են լեզուց, որ միջեկն իրարու Տնու շարյց տարկու, եւ արմից վերջնայն օգտնական էր նաեւ աստեանեան Տարառու լիւրին: Ոչ բախտաբար նաեւ այս յիշատակագրերն ուեկն ուղղապէս ընդօրինակու թիւնս պէտք էր, վասն զի կան մասի բարդեր առեցծույն առ Տնար, որ լարտ Տանակաւի աստարեան արդեպիւթեան իշանս կը Տամարի Տեղեկանին երեք աստակատարքն աստառակն յիշատակագրութեան, որոնք Բաղբերեանայն Ս. Եօպիճեան երկերցոյնի արտաքին կոյնն քարեաւ վրայ քարաւս են. (պատերի 200, 201, 202): Եղեկանի կը Տամարի թէ « ի նոնեպեան իշնու լեանայն » եւ այս քարերն են արեւելցայն որ շեւեան թիւնս մեա է. եւ թէ « թուրն երկդայն քան զՏայրեան գարտի խրտի մեա ».. մինչ յաւեւ աստիք զբով վարքի նորաքին եկեղեցիս մեր... եւ մարկն է հայերէն ինչ կէտէ Երեմիք: Այս վերքին կարծես առ խիթ տուած է այն որ « զիտակայ տուտիցն աստրեայ զուցըցելով զանոնք՝ քանի մը Տայրեան բառն եր կործար են կարպոյ, բայց » միջ ոմն ինչ ինչ նման են ինչ ինչ այսպէք ընթիցայւն, կարծես թէ զոր արշտառակութիւն է այս քարերէն աստիք զբով Տայրեան լեզուաւ գրուիկին որունն: Արտայն ցաւաւն Տայրեան է որ չառ ինքզ՝ են պատկասուս եւ ընդօրինակուի խրտի, որով առ Տնար են ամբողջական ընդդէմ որ Տանւել. քանզի իր ասով միայն կարելի է որոշել թէ մի մարմնով կը կազմեն, թէ արեւելք այլ եւ այլ առեղիւք իմբուած են, եււն Զառակաւայ արժուեցնուիննուրն Տայատանայն իմ բարձ գործքը

[illegible]

¹ Stanislas Guyard, *Le Journal Asiatique*, 1880, *Wuyhu - Guehhu*.

* H. A. Sayce, *in* *Proceedings of the Journal of the Royal Asiatic Society*, New Series. Vol. XIV. pp. 377-732, London, 1882.

նշանակ է այն նորագիւտ քառակուսի վիճառակաւորն, որուն վրայ Մարտիկ Արեւելայ յիշատակագիր մը քաղաքականութեան և յաշնամեւ լաւտեսական տեսութիւնը (էջ 206)։ Այս արձանագրութիւնը հրատարակեց նաեւ Հաթթաթէք (1861, թիւ 37, Գեկ. 1)։ Բայց ոչ այնպէս յաշն : Հին Գալատայոյ (Ռարաբէյ) նշխարք մըն է պատկեր 196 (էջ 504)։ Ուր ստացաւ արտաւոր երկու քրմու եւ բազմի մը վրայ եղջերուի նման նուիրական անտառն մը քանդակած կը տեսնուին։ Իսկ արարական եւ այլ յաշնարք դարձու տիրապետութիւնն միայն կը գտնենք արարական մահարման մը (էջ 142)։ Աստիք են լոկ այս հնութեանակն ձեռնիկ ներկայացուցիչը Արարատայ մէջ, որով նաեւ այս նկատմամբ շատ տալքատ եւ թերեւ է։

Արարատայ մեծ մասն տեղագրութիւն է, բայց չոր եւ ցամաք։ Եւ ոչ տեղեւոյ հեռուարութեանց շարքերը նշանակուած են շատ անգամ։ Անոր պատճառն ինքնին հեղինակը կու տայ (էջ 113, ծան. 2)։ Թէ «Աւարդ վարկայ նշանակել զամենայն քաղաքացի մշտնաշարժ, զի ի թիւս վերեւակէ ուրդին յաշնա, եւ հազի լին ղնաւիշեան եւ աղաւթեան»։ Ուստի այսպիսի թերութեան պատճառն ալ այն տալքարցի անպարամբն է, որով կը բաղան հեղինակը ոչ լոկ Արարատայ այլ բուրդ Զապի նախագրութիւնը հրատարակել, որով ի հարկէ համարում գրելու կը ստիպուին։ Թերեւս այս բայց պատճառն նաեւ այն մեծ թերութեան, զոր ոչ միայն Արարատայ մէջ եւ Սիւռուտայ, Երրակայ եւ նաեւ ուրիշ գրոց մէջ կը տեսնուին, այսինքն՝ աղիւթներէ Կիւլէ, որոշմէ քաղաքն են տեղեւութիւնը։ այսինքն՝ որ շատ յաշն են այսպիսի բացատրութիւնը՝ «պատմիչն,» «իշխանական ինչ,» «գտնանք ուրեք,» «յորիք անիւն» եւ այլ նման աստիճաններ։ Բայց աղբիւրներ ճշդիւ նշանակելը գտնէ Արարատայ, Սիւռուտայ, Երրակայ նման գրոց համար անհրաժեշտ էր։ Վասն զի այս գրութիւնը այնպիսի յիշատակարան են հայրենեաց գիտութեան, որ միշտ հայ գիտնաց ձեռքն աղբիւր կրնան բլլալ նշանակուած Հայաստանի տեղագրութեան, պատմական տեղեկութեանց այս կամ այն տեղեւոյն, եւն։ Սակայն, քննիչի խնայարմեւնականութիւնն է գիտնալ թէ այս կամ այն տեղեւութիւնն որ աղբիւրն է, եւ ինչ աստիճանի յարգունի, թէ աղբիւրք արժանապատիւն աղբիւրն թէ ոչ, կրնայ իւր քննութեանց խորքին առեւտլ թէ ոչ եւն։ Արարատայ բլլալու համար պէտք է բռնէ որ «Արարատայ այս նկատմամբ աւելի զսահայցիչ է քան Սիւռուտն եւ Երրակն։

Հին պատմութեանց մէջ հեղինակը շատ տեղ բաւական իրաւ քննադատութեամբ գտած է եւ գրած։ Բայց նաեւ տեղ տեղ կը դրուին այնպիսի աւանդութիւնը՝ որ գտնուի իրեն ինքուր լին պէտք էին նկատուիլ, եւ գէթ նշանակուիլ թէ գեղեւոր լաւ քննուած չէ այս կամ այն կործիրը։ Այսպէս թէ Արիվանացի կը պահուին «Տաթաւ տակն նշայն տապալին» եւ «Գեղարքն կենդանութիւն, եւ թէ այս վերջին արքայաժող յայն հնութիւնն աւանդու, մինչ Գեղարքայ վանաց ընծայ տուաւ Պաւալ իշխան որդի Վասակայ յամի 1268

(էջ 339 եւն)։ Թէ Աւելաց վանաց այս անունն տեսնէ բլլալ՝ որ Ս. Հռոմիւսմանց ընկերներէն անանց հին փառած եւ մեռած բլլան, ուստի Աւելաց անունն բլլալ աղին բառէն (էջ 352)։ մինչ Հռոմիւսմանց պատմութիւնն ինքնին հաղել եւս գոյացութեան միայն ընդունելի կրնայ բլլալ։ Աւելի նուազ իւրագրական է եւ այն թէ Անի-Գեղի կրուած պատկերն, զոր Սմեան որդի Աշոտայ Պարսկի բերած կը համարուի յարեւմտեւ եւ դրած թառալ-թառալ վանոց մէջ, արդեամբ բլլալ գտն Ս. Յովհաննու Աւետարանի (էջ 354, 356 եւ 496)։ եւ կամ թէ «անլ քարտաւարն Յրգատայ» «թերեւս է յաշնական յաշնապարն համայնեյի տաճակ» եւ թէ թերեւս համայնց բլլալ Պորիկիդեան Գեղեւտադամանց մէջ գտնուող այն ընտանեաց, որոնց վրայ արձանագրած է («Եթէ ոչ եւ իւր իսկ» այսինքն Ագաթիանգեղեայ ձեռքով) թէ Agathangelus Rufinae filiae dulcissimae (Ագաթ անգեղեայ՝ Ռուփինեայ անուշակ պտեր, եւ այլ նմանիք, որոնք գտնէ ինդական գտնք են նկատուիլ)։

Ըստ Խորենացայ (Բ. ԳԼ. Գ.) Վանանդայ կրուան յաւալը եւս «Վան հատուածին Վաղարշուր Բուզիարայ վնդայ բնակիչը ի տեղեւ»։ ասոց վրայ կը գիտէ հեղինակը (էջ 14) «Ի յատուկ աշուան մարդկան երեւին այսպիսակք եւ ոչ հայաշնանը, որպէս Չարթուլայ, Վարթուլ, Մաշիւլ (եթէ իցն եւ ու յարեւմտեան Վանանդայ եւ ոչ ի Գողթնեան)»։ Գտնեց այս վերջինը շատ հին անունն չէ։ եւ նկատուիլով այն ժամանակն յորժմ այս անունն կրող անձը կ'աղբիւր ներքին է կարծել

թէ Մաշիւլ Մաշիւ կամ Մաշիւ նման ձեւէ աղաւայեւն է։ Ըստ բունագրութիւնն միւրն միւրն է կարծեմք հասող կամ հասող գիտող անունը մեկնել թէ «թերեւս յաշնական բնութեան» հարուս կոչեցան, եւ փոխեցաւ ի հասող ի Ագաթանգեղեայ (էջ 40, 12) իշխած Մեծեմեղ Մեծեմեղի նկատմամբ կ'ըսուի թէ (էջ 207) «յաւանքն պատմութիւն Ագաթանգեղեայ աստուծոյ երկուս ցուցանէ կամարել, զմին տարիբով յանուն Վաղարշական, զիստ Մաշիւն»։ Իսկ Վաշիւն քիտայ, եւ արդեամբ ծանօթութեան մէջ հրատարակուած յաշնարն բնագիրը Μάθεις է, բայց Լախարի հրատարակած բնագիրն մէջ, ուր նշանակուած են ձեռագրին տարբերութիւնք միայն, Βάθεις (11, 57, ուղղ. Βάθος) եւ Βαθύτατος (44, 61), որ ինչպէս այլուր տեսանք՝ անուշալ Մեծեմեղ բարին թարգմանութիւնք են (իւրդ եւ իւրեքն), ուստի եւ Վաշիւն քիտ մը գոյութիւն չունի, եւս առուել Մաշիւն։ Մաշիւութեան արժանի է Ագաթ անունն նկատմամբ դրուած ծանօթութիւնը (էջ 194, ծն. 3)։ Թէ այս անունն Որոտ դրուած է Խորենացայ պատմութեան ինչ մագաղաթեայ պատմական մէջ վրայ, եւ թէ «հիւնցուցանէ զնշանակայն երկիրն Որոտ կամ Որոտեյի, որ ի սահմանագրութեան Հայոց եւ Ասորաց, ուր Կիփրեայուր քաղաք»։ Բայց Որոտ գիտաբար կրնայ բլլալ «որպէս Ագաթ կամ Ագաթ»։ Ասորաց։ Հեղինակը կը յաւելու Մարաթի անունն նկատ-

մամբ թէ «նշանակէ Տեր երկրին Ռոպոյ, Բոյոյ Մարութա կրնայ նշանակել լոկ Տերութիւն (Նշրթ) Իս (Տեր) բառէն: Նշանաւոր է նշանակէ Ազա- թանդեղեղայ մէջ առգամ մը միայն յիշուող տեւա- յոթ Ռոստոմաթի տնտես Ռոստոմաթի ընթերցումը, զոր իր մէկէ հեղինակը պարսկերէն լինի» բառով (էջ 204.) Գործարարաբար չի գրուիր թէ ո՞ր ձե- առգրին համեմատ է այս ընթերցումը, որուն հա- մամայն է այլուստ ուրիշ օրինակ մը մեր մասնա- ցարտին (թիւ 54.), որ Ռոստոմաթի չ'ընթերցու- մը: Ամենայնիւ համարիտ ենք Սուբխանից վկայարա- նութեան նկատմամբ հեղինակին կարծեաց (էջ 537, ծն. 4.) թէ «Որպէս զգեցնի» տառեւ եւս ժամանակ նահատակութեան Սուբխանից տնայոյ- թիւն ածան է. քանզի վկայութիւն Ոսեկանց առ Բ Ստաշխիւն (եթէ որոշէ ինչ եւս այս) տառանգան յա- առաքումը քառորդի Բ. գարուն հանդիպի. իսկ զՍուբխանից ճանաչմամբը առեւ յանդիշխու- թեանէն Հայոց, յետ պատման խորհրդով, յաւուր Շապուհ Ս. Պարսից, յետ 130 եւ աւելի եւս ամաց, և Ուրիշ մանրամասնութիւնք իր թիւղով լինել:

Այլաբարայ գրող մէջ հիւստած են քանի մը գրուածներ. այսպէս 1. «Ի Ս. Ղեւնդ երեց Վանանդացի» (էջ 90—106), որ մանրամասն նկա- րագրութիւն է Վարդանանց գործոց: 2. «Թուրք- անի Տիրապետողք ի Հայոց ի ժե. գարու» (էջ 321—330.) որ նշանաւոր մաս մըն է Այրարատայ, եւ որ թէ եւս համարձիք բառական լոյս իր սինէ Հայոց այս միջոցին ունեցած վիճակին վայոյ: 3. «Ի մեծ Արարայ Տրգաւ» (էջ 372—393.) Բայց ասոնցմէ աւելի յալող է նշանաւոր է 4. «Գրուն Հայոց Արցունեաց» (էջ 414—433) որ մանրա- մասն կը գրուին Հայոց նախարարութեանց ա- նաւանք ու պաշտօնը, իւրաքանչիւրին զօրութիւն, եւ վերջապէս Վեամական Գահմանակն, եւ այլ սոյն նիւթոյն նկատմամբ դիտողութիւնք: Ի վերջոյ գրուած են այլեւայլ. «Գաւրաւածք եւ Անգրա- քարութիւնք» (էջ 545—563) որոնց մեծ մասն իր կողմէ ժամանակագրական ցուցակ մը Հայդեթոյց (Հայդեթեւ կոչուած նահապետաց) Արշակունեաց, Մարզպանց, Ռոսիկանց եւ Բաղարանեաց, իւր ընտրած ժամանակագրութեան համար կանխած ըսած է հեղինակը (էջ 554) թէ «որպէս չարակաղ- ացաւ նոյն եւ տարեթիւն ժամանակին ոմանց (աւելի ճշդապոյն իր կարծեմը գրել» «բազմոյց») ճշդելոյ եւ ասուգրութեան կարօտ» : Դեռեւ ըստ գիպաց գրուած տեղեկութեանց մէջ խնդրակամք եւ ան- ճշգրտութիւնք պակաս չեն: Եւ յալողքեն այլեւայլ ցանկեր (էջ 565—590.)

Եւ վերջէն մեր համառոտ քննութիւնը բազ- մալով որ նոյն տարեկանայ գրքէն շուտով լոյս տեսնեն միւս հասարակեան ալ Հայոց աշխարհի այս համարութեան, որ (աւելորդ է ըսել) անմահ կոչող է հեղինակին ընդարձակ հիմունքեան եւ անորից ճգանց, որ այսու անհամեմատ մեծ արգելիք ունի հայրենական դիտութեան ծաղիկուն:

Հ. Յ. Տ.

ԳԻՏԱԳԱՌԹԻՒՆ ՄԸ

Որճնապատիկ խորագիր:

Մակսիմ, 7 Սեպտ. 1890:

Կարգալով «Հանդիպի» իննեորդ հա- մարի մէջ այն տեղեկութիւնը, թէ հանգուցելով Յովհաննէս Յովնանեանը իւր եղբոր յորդոր- մամբ է նուիրած Տփլիսի մէջ ունեցած մեծ քա- վանաքարայ իւր հիման Մարիամեան-Յովնա- նեան ուսումնարանին, պարտականութիւն ի'համա- րիմ ինչ համար ճշմարտութիւնը վերականգնել եւ յայտնել ընթերցող հասարակութեանը, որ հայրս իւր բոլոր բարեգործական ձեռնարկու- թիւններն մէջ միշտ գործել է ազգասիրական նպատակներով եւ միայն ինչն է եղել զաղա- փարի տէրը այս ասպարիզում. առանց կողմնակի ազդեցութեան եւ յորդորանքի:

ՎԱՍԻԼՈՒՅԻ ՋՄԱՆՆՆՆ

Դոստոր Յովնանեան Յովնանեանի:



Գ Ր Ա Ն Ա Ն

ԱՅԳՆԵՐԻ ՀՐԵՏՈՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ 1889 ՏԵՐԻՈՅ

(Հարանկալութիւն)

Բ. ԵՐԵՐՈՂԱՅԱՆ ԴՐԱՏԱԲԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

1. ARMENIA, magyar-örmény havi Szemle, Fe- lelös szerkesztő és kiadó tulajdonos. Szongottó Krisz- tóf. III. Szamosújvárt, 1889.

[Երևան, Հայերէսերէն ամսագիրք]

2. ARMENIAN LITERATURE. Trübner's Re- cord, 3d Series, I. 1. p. 28—30.

[Հայ-իւն ժամեկագրութիւն, Յուլիանոս հայերէն գրոց մեծաւ մասամբ Տփլիսի հրատարակած:]

3. АРМЯНСКІЙ КАЛЕНДАРЬ на 1890 г. Типо- граф. 1889.

[Հայ-իւն Օրոպոյ, տպ. Յ. Մարտ — Բնդր.

Մարտ, 1890, թ. 1.]

4. BAYAN, G — Armenian proverbs and sayings.

With English transl. Venice, 1889, 58 pp. 12°

[Պոլսեւ Գ. — Հայերէն տառեր եւ առանգ.]

5. BELL, MAX S — Around and about Arme- nia: Scott. Agr. Mag. VI, 3, S. 113—135.

[Պիլ Ս — Հայաստանի շուրջը.]

6. BÜGGÉ, S. — Beiträge zur etymologischen Erläuterung der armenischen Sprache. Christiania, 1889, 51 S. 8°.

[Պոլսեւ, Հայերէն լեզուի տառագրանութեան ուսումնարարութիւնք, — Բնդր. Հնդկեւ Սուրբաթ, 1890, թ. 3.]

7. СБОРНИКЪ матеріаловъ для описанія мѣст- ностей и племенъ Кавказа. — Ժողովրդագր. նիւթից տա- րագրութեան տեղեկութեան ազգայն կապակոթ, Տեղութիւն. Տփ. 1889, Բաժին Ա. էջ 217, Բաժին Բ. էջ 281: Այս Ժողովրդագր. մէջ են:

9. ա. Ս. Բաժին. Վ. Իսախան — Անտաղիս քա- ղաք. էջ 164—217.

10. բ. Բ. Բաժին. Մ. Պոլսեւ — Թամարկանի բառ աւանդութեան զանազանի Հայոց. էջ 64—68:

Վեկի դասը իր մասն երազական քանի մը հա- ղեաներու եւ լրացման մէջ երեւցած յօդուածներն, ո- րոնք միայն առաւելեան նկարագիր չունեն:

